

Nordisk praktisk-teologisk ekklesiologi: Aktuelt fagfelt og aktuelle spørsmål

---

Tidsskrift for praktisk teologi
Nordic Journal of Practical Theology
Årgang 37. Nr. 1/2020
[s. 19-31]

Av Ulla Schmidt, professor MSO, Aarhus universitet
teous@cas.au.dk

Abstract

The article first identifies and explicates three research areas as central to Nordic practical-theological research in ecclesiology: studies of local congregations, of state-church – relations, and of processes of change and reform. In dialogue with these three research areas, it reflects on fundamental features pertaining to an empirically oriented contemporary practical-theological ecclesiology: First its origin within as well as close collaboration and porous interface with other disciplines, especially social sciences – and the implications for understanding practical-theological ecclesiology as a theological discipline. Second, how practical-theological ecclesiology studies and explicates “church” as a social reality along three different dimensions: as interaction, institution and organization, evoking the question about the relation between these three perspectives. And third, how empirically oriented practical-theological ecclesiology also challenges and destabilizes “church” as a social and concrete phenomenon and area of research.

Nøkkelord: Ekklesiologi, kirke, stat/kirke, empirisk forskning, folkekirke, individualisering, reform, endring, interaksjon, institusjon, organisasjon.

Ekklesiologi som aktuelt praktisk-teologisk fagfelt i Norden

Det er en trivialisitet å si at et fagfelts utvikling, status og betydning kan beskrives på flere måter, at det er nødvendig å gjøre utvalg, og at dette utvalget kunne vært annerledes. Det gjelder også her. I dialog med utvalgte nedslag i Nordisk – av språklige grunner mest Skandinavisk – forskning om kirke, utfolder artikkelen mer generelle poenger om praktisk-teologisk ekklesiologi. Forskningsnedslagene er konsentrert om tre hovedtemaer: lokale menigheter, stat – kirke-relasjonene, og kirkelige endringsprosesser. Andre kunne vært valgt, men det har vært tre grunner til å velge disse. For det første har mye forskning utvilsomt vært konsentrert om disse temaene, selv om de langt fra er dekkende. For det andre egner de seg til å påvise sentrale trekk

ved og spørsmål omkring praktisk-teologisk ekklesiologi. Blant annet når det gjelder den viktige utviklingen av fagområdet i empirisk retning, når det gjelder utvekslingen med andre fagdisipliner, og når det gjelder gjenstandsområde. For det tredje fanger de opp ulike måter å forstå kirke som sosial virkelighet på, nemlig som interaksjon, som institusjon, og som organisasjon.

Nedslagene er som nevnt utvalgt fra «Nordisk forskning om kirke». Praktisk-teologisk ekklesiologi er utformet i dialog med og preget av forskning om kirke også i andre disipliner, ikke minst samfunnsvitenskapene. Selv om noen av nedslagene ikke nødvendigvis kan eller vil klassifiseres som praktisk-teologisk forskning, har de etter min oppfatning bidratt til å prege praktisk-teologisk ekklesiologi, og slik sett bli en del av en praktisk-teologisk fag-samtale. I dette ligger også at spørsmålet om hva praktisk-teologisk ekklesiologi «er», besvares gjennom hvordan den utvikler og viser seg i konkret forskning om kirke. Men grunnleggende er tilgangen i denne artikkelen tett beslektet med forståelsen av begrepet «praktisk-teologisk kirketeori» som især er målbåret innen tysk praktisk teologi. Den understreker hvordan empiriske studier av kirke og kirkelige praksiser som konkret og faktisk foreliggende virkelighet er en nødvendig del av praktisk-teologisk teori om kirke, og underordner ikke dette under dogmatiske eller historiske beskrivelser (Weyel og Bubmann 2014, s. 8; Gräb 2014; Hermelink 2017, s.81). Siden «kirketeori» er et mindre innarbeidet begrep i Skandinavisk sammenheng, bruker artikkelen likevel betegnelsen «praktisk-teologisk ekklesiologi».

I avgrensningen og motiveringen av utvalget er det selvsagt også et spørsmål om hva som faller inn under «kirke». Er det kun kirke som institusjonell kirke i bekjennelsens forstand, med prester, gudstjenester, sakramenter, overlevering av den kristne tro osv? Eller også det mer mangfoldige bildet av misjons- og lekmannsorganisasjoner, kirkearbeidslivets partsorganisasjoner, nye kirkeformer uten tydelig institusjonell eller formell karakter og statlige strukturer for styring av kirken, som f.eks. Kirkeministeriet i Danmark? Hører ikke dette også med i bilder av hva «kirke» er i de Nordiske landene? Jo, kirke som forskningsgjenstand for praktisk-teologisk ekklesiologi bør forstås i denne bredere betydningen. Når de følgende nedslagene likevel i stor grad er begrenset til institusjonelle kirkelige uttrykk, så skyldes det at den praktisk-teologiske forskningen om kirke fortsatt bare i begrenset omfang har interessert seg for dette bredere kirkelige feltet. Begrensningen reflekterer slik sett hvor tyngdepunktene i Nordisk praktisk-teologisk forskning om kirke ligger.

Nedslag 1: Studier av lokale menigheter

I Nordisk sammenheng begynner empirisk forskning om kirker og kirkelige forhold gradvis å utvikle seg fra 1960-tallet. I Danmark utgis det fra tidlig på 1960-tallet studier i folkereligiositet og dagliglivets religiositet, og etterhvert kirkestatistiske oversikter, med basis i en nyetablert avdeling for religionssosiologi og praktisk teologi ved Københavns Universitet (Rod, 1961, Salomonsen, 1972, Børgesen, 1991, s.230).

Rapport fra Nørby fra 1970 er en tidlig undersøkelse av en lokal menighet. Her gransker sosiologen Otto Hauglin det som senere ble kjent som Åssiden menighet utenfor Drammen som et sosialt system. Han analyserer religiøs kommunikasjon,

roller og aktører, funksjon og betydning av religiøs deltakelse og religiøse handlinger. Hauglin er opptatt av å teste hvorvidt kombinasjonen av en lav andel som deltar i gudstjenester og andre kirkelige aktiviteter, med en høy andel som deltar i livsfaseritualer og høytidsfeiringer, er en indikasjon på sekularisering og religiøs tilbakegang (Hauglin, 1970, 34). Hauglin lanserer en tidlig versjon av en etterhvert utbredt tolkning, nemlig at dette ikke er et uttrykk for økende avvísning av religion og kirke, men for at religiøsitet i stigende grad manifesterer seg på andre måter enn som kollektive handlinger i dagliglivet, nemlig i forbindelse med viktige hendelser i menneskers liv, og i oppslutning om det han kaller folkereligøse forestillinger, ikke minst knyttet til døds- og livsritualer (Hauglin, 1970, s.168).

En noe senere dansk antropologisk avhandling studerer menneskers opplevelse av tilhørighet til kirke og menighet og kirkens plass i hverdagslivet i fire sogn. Utgangspunktet er mer eksplisitt teologisk, nemlig hvordan kirke også teologisk forstått må beskrives gjennom det ”faktiske møte mellom folk og kirke, den kirkelige ”brugshistorie”, og undersøke hvordan ”de kirkelige former spiller ind i folks livshistorie” (Børgesen, 1991, s.11–12, med referanse til Hans Raun Iversen, *Ånd og livsform*, Aarhus 1987, s.14, 218). Kirke er noe som skjer i konkrete relasjoner og praksiser mellom mennesker, det er med andre ord performativt, noe som skjer og noe som gjøres. Også her er et hovedpoeng at relasjoner og tilhørighet til kirke utfoldes på andre måter enn som trosfellesskap, ikke minst gjennom biografiske hendelser knyttet til livsoverganger, eller individuelle erfaringer knyttet til kirkerommet.

To norske studier fra 1980- og 90-tallet tar også utgangspunkt i ulike typer kirketilhørighet i menigheter i Den norske kirke, men fokuserer nå på hvordan dette er ulike aspekter ved kirkelige fellesskap snarere enn to grupper av medlemmer, og spør hvordan de forholder seg til hverandre innen rammen av én folkekirke.

I sin undersøkelse av Tøyenkirken i Oslo fra 1980-tallet fokuserer Knut Lundby på det han kaller ”troskollektivet”, et segment av kirkemedlemmer som ifølge ham forstår seg selv som ”omvendte” eller bekjennende. Troskollektivet er de aktive kirkemedlemmene, som samtidig, ifølge Lundby, har vendt seg bort fra den mer allmenne religiøsitet som kjennetegner folkekirkekulturen (Lundby, 1987, s.15–16). Gjennom å se Tøyenkirken både i et historisk lengdesnitt og et kvalitativt, aktuelt tverrsnitt, argumenterer Lundby for at de aktive kirkemedlemmenes kollektivdannelse samtidig skapte skiller overfor en mindre aktiv, folkekirkelig majoritet, som også var majoriteten i lokalsamfunnet. Det utløste oppsplittende og desintegrerende tilhørighetskonflikter i det større fellesskapet (Lundby, 1987, s. 233–239). Paradokset, ifølge Lundby, var at ønsket om, og arbeidet med å vitalisere gudstjenesteliv og aktiv deltakelse, endte med å fremmedgjøre majoritetskulturen og folkekirkeligheten fra det konkrete kirke- og gudstjenestelivet. På den måten kom det til syvende og sist også til å undergrave sitt eget vekstgrunnlag (Lundby, 1987, s.238–239).

Harald Hegstads undersøkelse av tre norske menigheter fra 1996, et pionerarbeid i Nordisk etnografisk orientert ekklesiologi, er også opptatt av hvordan en tilsvarende dobbelthet ved Den norske kirke som ”sted for religiøs tilknytning for majoriteten av befolkningen, og kirken som arena for en mindre gruppe særlig religiøst aktive” arter

seg (Hegstad, 1996, s.1). Også her kartlegges menighetene som sosiale størrelser, ut fra en overordnet problemstilling om forholdet mellom en folkekirkelig tilhørighet og tilhørighet definert gjennom mer ”intensive kristne fellesskap”. Motvirker de hverandre, slik Lundby hevder, eller er de tvert om hverandres forutsetning? Hegstad hevder at de to langt på vei betinger hverandre. Folkekirkeligheten er trosfellesskapets rekrutteringsgrunnlag og basis, mens trosfellesskapet sikrer kompetanse, innsats og religiøs ”fordypning” som folkekirkeligheten hviler på, men ikke selv kan levere. Hegstad argumenterer derfor for et ”differensiert kirkebegrep” der begge tilhørighetsformer inngår, uten å absoluttere den ene fremfor den andre (Hegstad, 1996, s.411).

En nyere svensk undersøkelse, Jonas Ideströms studie av en forstadsmenighet i Stockholm i Svenska kyrkan, er opptatt av menigheten som sammenhengende identitet. Her er et teologisk perspektiv mye mer eksplisitt enn i de foregående studiene. Ideström er interessert i det han kaller ”implisitt ekklesiologi” i menigheten, og sikter med det til ”en forståelse av vad det är att vara kyrka som synliggörs genom att ett teoretiskt perspektiv används i studiet av olika former av uttryck som en kyrka tar sig.” (Ideström, 2009, s.24). Hans ekklesiologiske, teoretiske perspektiv er kirken som ”social kropp”, basert på en analogi mellom kirken og Kristus, som Kristi kropp (Ideström, 2009, s.36–41). Undersøkelsen dreier seg så om å undersøke hvor og hvordan denne identiteten som ”social kropp” kommer til uttrykk. Gjennom en kombinasjon av observasjoner, intervjuer og skriftlig materiale, etterspører Ideström denne kroppsidentiteten i tre ”identitetsstrukturer”: menighetens ansatte stab, gudstjenesten, og menighetens geografiske område. Langs disse tre strukturene avtegner det seg ifølge ham en i hovedsak ”tydlig og relativt snävt avgränsad kropp”, især knyttet til det geografisk innrammede gudstjenestefeirende fellesskapet, og ansatte og valgte i råd og utvalg (Ideström, 2009, s.250).

Et spørsmål er imidlertid om dette funnet – menigheten som en *avgrenset* sosial kropp i analogi med Kristi kropp – i større eller mindre grad er betinget av det valgte teoretiske og metodiske utgangspunktet. For eksempel er en «bred medlemsmasse», som dåpsforeldre, brukere av diakonale tjenester, pårørende ved begravelser, publikum ved kulturtilbud eller foredrag, og deres beskrivelser av menigheten, ganske fraværende i materialet. Ville de, eventuelt sammen med supplerende metodiske tilganger som nettverksstudier eller praksisstudier, tegnet det samme bildet av en tydelig avgrenset kropp, eller ville de beskrevet en mer ”forgrenet” og porøs kropp – eller kanskje sådd tvil om hele kroppsmetaforen? «Kropp» som metafor for å analysere kirke som sosial virkelighet peker allerede i retning av noe som har klare grenser: noe hører med til kroppen og noe er utenfor. Undersøkelsen ser på hvordan menigheten fremtrer og blir forstått som sosial kropp i analogi med Kristi kropp. Men den spør ikke hvordan en konkret menighet og kirke gjennom sine praksiser overhodet forholder seg til, og kanskje kritiserer eller modifierer dette som et grunnleggende ekklesiologisk utgangspunkt.

En svært viktig endring når det gjelder menigheter og lokale, kirkelige praksiser, er fremveksten av migrantmenigheter. Det er fortsatt begrenset med undersøkelser og forskning på dette området, men de som finnes viser allerede et viktig potensial når det gjelder praktisk-teologisk ekklesiologi. To eksempler kan illustrere det samme poenget,

nemlig migrantmenigheter som transformative, forandrende kirkelige praksiser. Et eksempel undersøker gjennom personlige fortellinger hvordan kirkelige praksiser i en pentekostal migrantmenighet kan være transformerende i forhold til migrasjonsforløp (Eriksen, 2018). Menigheten som et praksisfellesskap, både sosiokulturelt og åndelig, oppleves også som en måte å komme til rette med og praktisk utfolde den grunnleggende livsendringen som migrasjon er. To ting trer frem i sammenligning med studiene av majoritetsmenighetene ovenfor. Mens deres praksiser i større grad fremstår som bekreftende i forhold til en identitet forankret i en majoritetskultur, og altså hovedsakelig er et sted for «affirmative» praksiser, er migrantmenigheten hovedsakelig et sted for transformative praksiser. Det andre er at grunnleggende og eksistensielle livsoverganger er et sentralt omdreiningspunkt for kirkelige praksiser og deres betydning. For folkekirkemenighetene er de eksistensielle overgangene biologiske og familierelaterte, for migrantmenigheten er det migrasjonsforløpet. Men for begge er en gjennomgripende livsendring et sentralt «materiale» for kirkelig praksis.

En annen studie ser på hvordan normer og regler knyttet til kjønn blir tematisert og forhandlet blant unge i både kristne og muslimske migrantmenigheter (Synnes, 2019, hvilket også peker på spørsmålet om studier av menigheter i andre religioner som praktisk-teologisk, ekklesiologisk produktivt, men det skal jeg la ligge her). Her blir grenseflaten mellom migrantmenigheten og majoritetssamfunnet en anledning til bearbeiding av spørsmål om arbeidsoppgaver, roller, og kleskoder, ut fra hensyn til likestilling, mangfold og toleranse. Det viktige poenget som begge studiene eksemplifiserer, er at undersøkelser av migrantmenigheter har et potensial til å avdekke transformative praksiser, og dermed også vise hvordan empirisk praktisk-teologisk, ekklesiologisk forskning om kirke har et kritisk og forandrende potensial (Graham 1996, 162).

Nedslag 2: Fra statskirker til frie folkekirker?

Den kanskje mest omfattende og gjennomgripende endringsprosess i det nordiske kirkelandskapet de siste tiårene har vært forholdet mellom stat og kirke i de nordiske majoritetskirkene. I Sverige og Norge har det som kjent medført gjennomgripende endringer både av grunnlov og kirkeordninger. I Danmark er det foreløpig ikke gjort endringer i grunnloven eller sentralt lovverk for folkekirken, men derimot en rekke bitvise, mindre endringer når det gjelder forvaltning og styring av folkekirken. I Finland, der majoritetskirken i utgangspunktet hadde den frieste stillingen overfor staten, har endringene også vært mindre vidtrekkende (Kühle, Schmidt, Jacobsen & Pettersson, 2018, 84–90).

I Sverige gir det bredt anlagte forskningsprosjektet ”Från statskyrka til fri folkkyrka” relevante teorier og kategorier for å forstå sammenhengen mellom stat-kirke-relasjoner og relasjoner mellom medlemmer og kirke, både i Svenska kyrkan og de øvrige nordiske majoritetskirkene. (Bäckström, Beckmann & Pettersson, 2004). Prosjektet ser medlemmenes relasjon til Svenska kyrkan og kirkens posisjon i samfunnet både i et lengre historisk perspektiv og et mer aktuelt samtidsperspektiv. Fra siste del av 1800-tallet mistet kirken sin betydning som sosialt strukturerende samfunnsinstitusjon

i et enhetssamfunn, og kirkemedlemskap var ikke lenger nødvendig for å være fullverdig borger og samfunnsmedlem (Bäckström, Beckmann og Pettersson, 2004, s. 26–27, 162). Samtidig fortsatte en sterk kobling mellom kirke og stat, med Svenska kyrkan som en del av statlig forvaltning og underlagt tydelig politisk styring (Bäckström, Beckmann og Pettersson, 2004, s. 29–30). På den ene siden utviklet det seg altså en sterk vekt på frihetsverdier som religionsfrihet, på den andre siden ble kirken fastholdt som en del av velferdsstaten. Først ved overgangen til det nye årtusen blir den statlige styringen av kirken avvirket.

Men en annen og mye nyere tendens er fremveksten av det som Bäckström et al kaller ”tjänstesamhället”, ”servicesamfunnet”, av og til omtales det også med etiketter som informasjonssamfunnet, kunnskapssamfunnet, nettverkssamfunnet eller det postmaterielle samfunnet. Her ligger vekten på produksjon av tjenester gjennom direkte interaksjon mellom personell og forbruker, og med forbrukerens behov, forventninger og preferanser som sentrale for kvalitetsbedømmelsen og forventningene til tjenesten (Bäckström et al, 2004, s. 32). I ”tjeneste-/servicesamfunnet” er enkeltmenneskets forhold til omverdenen formet som individuelle valg, med vekt på opplevelse av meningsfylde, tilfredsstillelse eller forbruk, snarere enn formidlet gjennom og formet av kollektive strukturer. Ifølge Bäckström et al er dette derfor også blitt kirkens betingelse, med en økende ”mottakerorientering” og vektlegging av medlemmers og deltakeres behov, anliggender og livsspørsmål i utformingen av tjenester og tilbud i kirkelig sammenheng (Bäckström et al, 2004, s. 38). Enten det dreier seg om kirkelige ritualer og gudstjenester, aktivitetstilbud, eller diakonale tjenester, så orienteres de ut fra mottakeres og deltakeres ønsker og anliggender. Selv om analysen her gjelder Svenska kyrkan, vil den også kunne passe på både den norske og den danske folkekirken, på litt ulike premisser (se f. eks. Vejrup Nielsen, 2015).

Denne endringen brukes til å forklare lav og synkende oppslutning om jevnlig gudstjenesteliv og kirkens tro. Men den forklarer jo ikke uten videre høy medlemsandel, høy oppslutning om livsfaseritualene, eller positiv vurdering av kirkens diakonale tjenester. Den supplerende tolkningen er derfor at kirken samtidig også tilbyr tilgang til et kollektivt minne og dermed mulighet for identitetsforankring. Inspirert av Danièle Hervieu-Léger, peker forfatterne på hvordan religiøsitet like mye består av relasjon til en kollektiv tradisjon og en «kjede av minner», som av oppslutning om trosinnhold. De store majoritetskirker i Norden representerer en slik lang, ubrutt tilstedeværelse som befolkningens religiøse hjem, med tette bånd til monarken som nasjonalt overhode og symbol på det nasjonale fellesskapet, sammenvevd med nasjonale begivenheter, og synlig tilstede gjennom kirkebyggene. Men også individuelt, ved gjennom livsfaseritualene å sette enkeltmennesket inn i en kjede av familieminne og -tradisjoner.

Bäckström et al's poeng er at det er denne dobbeltheten av adgang til et kollektivt minne og en felles tradisjon og dens identitetsgivende potensial, og anerkjennelse av frihetsverdier og individuell meningssøken, som gjør at mange holder fast i sin relasjon til kirken som «arenaer for meningsskapende kommunikasjon» (Bäckström et al, 2004, s. 160–161). I den danske folkekirken har et slikt frihetsrom fått tilnærmet offisiell status gjennom uttrykket «den rummelige folkekirke», og «rummelighed og frihed»

som et av de grunnleggende prinsipper eller «pejlemærker» for folkekirkens struktur (Kirkeministeriet, 2014, s. 26–29, se også folkekirken.dk). Det er gjennom å få mulighet til med stor frihet å utforme og kommunisere om individuell og kollektiv mening, for eksempel i forbindelse med livsbegivenheter og viktige feiringer eller markeringer, at en stor majoritet av befolkningen bevarer sin «livslange relasjon» til kirken, ifølge Bäckström et al.

Eller, det gjorde de. Da prosjektet ble gjennomført, rundt årtusenskiftet, lå medlemsandelen i Svenska kyrkan på litt over 80 prosent. I 2018, mindre enn 20 år senere, er den sunket med over 20 prosentpoeng til 58 prosent. Andelen innbyggere med utenlandsk bakgrunn er i samme periode steget med 10 prosentpoeng, fra ca. 15 prosent til ca. 25 prosent. Så endringen i befolkningssammensetning forklarer altså bare en del av denne nedgangen i medlemsandel. I de øvrige Nordiske landene er den noe høyere: I Norge og Danmark henholdsvis 71 og 75 prosent, i Finland 69 prosent, og Island 70 prosent. Men tendensen er omtrent den samme, nemlig jevnt nedadgående. En raskt synkende dåpsandel i alle kirkene akselererer som kjent denne utviklingen og utfordrer tesen om at folkekirkene, og ikke minst dåpen fungerer som en individuell innpodning i et felles, kollektivt minne. I så fall vil det trenge andre eller supplerende teorier til å forstå tilhørighet i folkekirker.

Også i Norge ble det i forbindelse med diskusjonene om endring av stat – kirke-relasjonene gjennomført undersøkelser som belyser tilsvarende spørsmål som Bäckström et al's studie. Resultatene herfra peker langt på vei i samme retning. En stor andel kirkemedlemmer ønsket å opprettholde medlemskap og ta del i de kirkelige livsritualene, men uten å føle særlig sterk tilhørighet til Den norske kirke eller dens trosinnhold (Høeg, Hegstad, Winsnes, 2000). Men kirken ble ikke dermed redusert til en arena kun for tradisjonsforankring og kulturell identitet. Den var fortsatt en arena for kommunikasjon og handlinger knyttet til eksistensielle spørsmål, verdispørsmål, og aktualisering av transcendent mening (Høeg et al, 2000, Botvar og Schmidt, 2011). Bäckström et al beskriver dette som en dobbelthet og samtidighet av transcendent og immanens. Religiositet som søken etter individuell mening og identitet foregår med andre ord også innen rammen av kirkemedlemskap og tilhørighet (Furseth, 2006, Leth-Nissen, 2018).

Med tanke på praktisk-teologisk ekklesiologi er disse bidragene relevante til spørsmålet om forholdet mellom kirkeinstitusjon, især i dens folkekirkelige form, og religiositet. Dette forholdet har vært utfordret og problematisert fra to hold. Religionssosiologiske studier av religiøs endring under senmoderniteten hevder at religiositet individualiseres og derfor flytter ut av de tunge institusjonene, først og fremst de «gamle» kirkene, herunder folkekirkene, og inn i mer individualiserte former eller løsere strukturerte sosiale fellesskap (f. eks. Pollack, Rosta, 2015). Og ekklesiologiske teorier med vekt på kirke og menighet som tydelige identitetsformende fellesskap betoner at folkekirker med sine utbygde institusjonelle strukturer, stor grad av sammenfall med nasjonal kultur og tradisjon, og relativt uforpliktende medlemskap, er svekkede uttrykk for kirkelige fellesskap (Hagman, 2013; Nikolajsen, 2016). Men de ovenfor nevnte analysene av de nordiske folkekirkene tilbyr empiriske analyser og teoretiske tolkninger

som i det minste nyanserer påstander om at tro og religiøsitet av-institusjonaliseres og at senmodernitetens religiøsitet utfolder seg utenfor kirkeinstitusjonene.

Nedslag 3: Kirke, endring og reform

Medlemmenes relasjon til folkekirken blir ikke bare styrt av institusjonelle, statiske og fastlagte strukturer for medlemskap, eller eventuelt utmelding. Deltakelse og oppslutning er noe som skal "vinnes" gjennom opplevd mening, relevans og tilgjengelighet, det kan ikke forventes av pliktfølelse. Kirker og menigheter er heller ikke bare et sett med institusjonelle strukturer, embeter, regelverk, ordninger og ritualer, som et selvfølgelig bakteppe for menneskers kollektive utfoldelse av religiøst liv. De utvikler nye tilbud og aktiviteter overfor medlemmer og forsøker å tilpasse seg endrede økonomiske vilkår og ressurstilganger. Gjennom ulike former for beslutninger, strategier, endringsprosesser og reformer, forsøker de å motvirke nedgang og svekkelse.

Flere studier undersøker hvordan kirkelige tiltak og aktiviteter initieres, utformes og settes i verk med tanke på å imøtekomme ønsker og behov hos medlemmer og befolkning. I Finland har det finske kirkeforskningsinstituttet med jevne mellomrom utgitt omfattende studier av kirkemedlemmenes og befolkningens relasjoner til den Evangeliske-lutherske kirken (Ketola et al, 2017). Basert på store spørreskjemaundersøkelser analyserer de både tro og praksis, holdninger til kirken, bruk av kirkens kulturelle, diakonale og pedagogiske tjenester og arbeid, og en rekke andre ting. En underliggende logikk er, som nevnt ovenfor, at medlemmenes relasjon til kirken er et spørsmål og noe som må velges, foretrekkes og bekreftes, det er ikke stabilt og gitt, og det er i dette perspektivet at det undersøkes.

Undersøkelser av trosopplæringsreformen i Den norske kirke har pekt på at vekten på «bredde tiltak» for å nå en større andel av de dømte har oppmuntret initiativer som appellerte bredt til målgruppen i profil og innhold, og var konkurransedyktige sammenlignet med tilgjengelige alternativer (Schmidt, 2016, Botvar, Haakedal, Kinserdal, 2013).

I Danmark er baby-salmesang blitt utbredt i mange menigheter (Nielsen, 2015). Det treffer et behov for aktiviteter rettet mot foreldre og barn i svangerskapspermisjonstiden, oppleves relevant ved å tilrettelegge for samvær og felles opplevelser mellom foreldre (oftest mor) og barn, og med andre foreldre og barn, det er lett tilgjengelig, gratis og ofte arrangert i den lokale kirken. Samtidig er det også et tilbud som muliggjør kommunikasjon om transcendent mening: velkjente «sekulære» barnesanger blandes med barnesanger med kristent innhold, og ofte tas kirkerommet i bruk. Det er altså et godt eksempel på Bäckströms et als observasjon av at religion i en endret, nordisk religionsmodell krysser grensene mellom immanens og transcendens, individ og kollektiv, privat og offentlig.

Et annet tilbud som er i ferd med å vokse frem i den danske folkekirken er samtaletilbud til gravide. Ut fra en lignende logikk møter det et antatt behov: tilgjengelig samtaletilbud om eksistensielle spørsmål ved en avgjørende livsovergang, der det er den gravide selv som avgjør hvilke tradisjons- og meningsmessige ressurser som inndras i kommunikasjon om mening og eksistens (Folkekirken.dk., 2018). Og mens de fleste

tilbudene til gravide om samtale med prest skjer innen rammen av folkekirken og i folkekirkens lokaler, har ett tilbud fått innpass i den offentlige helsetjenesten for gravide og foregår i deres lokaler (Region Midtjylland, 2019). Studiene eksemplifiserer samlet sett hvordan kirkelige aktører, enten det er enkelte prester og menigheter, eller hele kirker, fornyer og endrer tilbud, aktiviteter og virksomhet, som respons på bredere kulturelle og samfunnsmessige endringer. Dermed avdekker de også hvordan endring både er noe kirker og menigheter utsettes for, men også noe de selv bidrar til å drive, som Leth-Nissen fastslår (Leth-Nissen, 2018, s. 244).

Et annet endrings- og reformfelt i folkekirkene, særlig utløst av de gjennomgripende endringene i kirkeordning som følge av stat-kirke-enderingene, knytter seg til styring og ledelse. Eksempelvis viser det seg i fokuset som har vært rettet mot prosten, prostens funksjon, roller og oppgaver, både i Den norske kirke og den danske folkekirken de senere årene. Oppjusteringen av prosten som leder, fra å være en prest med enkelte tilleggsfunksjoner, til å være leder av prestene og prestetjenesten, har vist seg både i kompetansekrav og opplæring, i økt vekt på ledelse, motivering og oppfølging overfor prestene, og organisering av prester i team og arbeidsfelleskap (Stifoss-Hanssen et al, 2013, Schmidt, 2016, s. 42 – 43, Leth-Nissen, 2018, s. 100–103). Dette kan ses både som et ledd i å imøtekomme behov og ønsker hos ansatte prester når det gjelder en tilfredsstillende og utviklende arbeidsplass og arbeidssituasjoner, men også som ledd i å skjerpe effektiv disponering av ressurser både personal- og kompetansemessig.

I forbindelse med løsrivingen fra staten skulle en særlig demokratireform i Den norske kirke øke demokratisk legitimitet for de valgte kirkelige rådene og oppslutning om kirkevalgene, og slik styrke kirkens valgte ledelse. Også her ble kirkens viktighet og relevans for medlemmene brukt som begrunnelse for å motivere til valgdeltakelse og til å stille opp som kandidater (Schmidt 2011). Det kirkelige demokratiet ble dermed også en anledning til å støtte og utvikle bånd mellom medlemmer og kirke gjennom relevans og mening.

Disse prosessene viser hvordan utforming av kirkelig arbeid og virksomhet, som nye gudstjenestetilbud, aktiviteter for barn og unge, arbeid i utvalg og råd, diakonale tiltak, så vel som medlemmers relasjon til og deltakelse i kirken, er gjenstand for valg og beslutninger. De synliggjør hvordan kirker og menigheter også er beslutningsprosesser, strategier, ledelse, ansatte og arbeidsgivere, valgte råd, budsjetter, planer og prioriteringer, møter og utvalg. De viser med andre ord kirke som organisasjon, og studiene av slike prosesser iakttar kirke som organisasjon.

Noen tolkninger forstår «organisasjon» i lys av bedriftsøkonomi og management-tenkning, og argumenterer dermed (kritisk) med at et organisasjonsperspektiv på kirke samtidig også innebærer en «økonomisering» av kirke. Det er uttrykk for at kirken i økende grad underkastes styringslogikk fra privat sektor, med vekt på måloppnåelse og målstyring, økonomisk effektivitet, og management-tenkning, slik også andre deler av offentlig sektor er blitt (se f.eks. Karle, 2008, Schlamelcher, 2008, s. 162–173). Selv om «organisasjon» godt kan forstås i andre perspektiver (se under), viser disse studiene også at styrings- og virksomhetsprinsipper fra andre sektorer sprer seg til kirkelig område. Noe annet ville også være rart, siden kirker

med ansatte og frivillige er en del av et samfunn der slike idealer, prinsipper og strømninger er utbredt. Men de flyter ikke bare uendret og uten friksjon inn i kirker. Når slike styringsidealer for utforming og styring blir tatt opp i kirkelig virksomhet, gjennomgår de også en form for oversettelse, der noe overtas, men kanskje i bearbejdede former, og noe forkastes (Schmidt 2016).

Praktisk-teologisk ekklesiologi: hva lærer aktuell nordisk forskning oss om fagfeltet?

De utvalgte nedslagene i forskning om kirke i Norden kan brukes til å aktualisere og reflektere over flere spørsmål knyttet til praktisk-teologisk ekklesiologi som fagområde.

For det første aktualiserer de flere forhold knyttet til utviklingen og forståelsen av praktisk-teologisk ekklesiologi som et empirisk orientert fagområde. De viser dels hvordan fagområdet vokser frem i takt med at kirkenes stilling, og ikke minst de nordiske majoritetskirkenes stilling, utfordres og problematiseres. Der kirkenes hegemoniske og selvsagte posisjon som «alles» religiøse tilhørighet gradvis svekkes, oppleves det også mer påtrengende å skaffe viten om hvordan disse endringene i tilhørighet og deltakelse skjer, hvordan innbyggenes og medlemmenes bånd til kirkene svekkes og hvordan de videreføres. Ikke minst innen tysk praktisk teologi er en slik angivelig krise for kirkene som øker i styrke fra og med 1960-tallet og fremover, blitt pekt på som en drivende faktor i utviklingen av fagfeltet (Weyel og Bubmann, 2014, s. 9; Hermelink, 2017, s. 81).

Nedslagene viser også hvordan empirisk orientering av praktisk-teologisk ekklesiologi, i hvert fall i nordisk sammenheng, har sin opprinnelse i andre fagdisipliner som sosiologi og antropologi/etnologi, og derfra etterhvert har vunnet innpass i praktisk teologi. De illustrerer samtidig at det er porøse grenser mellom praktisk-teologisk ekklesiologi og andre fagdisipliners arbeid med kirke. Praktisk-teologisk forskning om kirke har et annet tyngdepunkt enn religionssosiologisk forskning om kirke, typisk ved også å påta seg en oppgave med kritisk og konstruktiv refleksjon over kirkelige praksisformer, som religionssosiologien og andre samfunnsvitenskaper ofte ser på med større skepsis. Men det er ikke sikkert at det gir så mye mening å forsøke å fastsette knivskarpe og glassklare skillelinjer mellom fagdisiplinene på dette området. Lundbys prosjekt hører eksempelvis hjemme i en sosiologisk fagkontekst, og er utført av en sosiolog som anvender sosiologisk metodologi og teori. Men samtidig arbeider det også med en sentral praktisk-teologisk problemstilling, nemlig hvordan kirkelig tilhørighet formes og preges gjennom konkrete kirkelige praksiser, og har åpenbart betydelig praktisk-teologisk relevans. Det samme kan også sies om Bäckström et als prosjekt.

Men det reiser jo også spørsmålet om hva som gjør et empirisk prosjekt, en undersøkelse av en menighet for eksempel, til et teologisk prosjekt. Ideströms studie, der han gjennom å kombinere en tydelig teologisk forestilling om kirken som sosial kropp i analogi med Kristi kropp, og en empirisk analyse, avdekker en i hovedsak ”tydlig og relativt snåvt avgränsad kropp” (Ideström, 2009, s.250) i en lokal menighet i forstads-Stockholm, aktualiserer dette spørsmålet. Blir empiriske analyser av kirkelige praksiser praktisk-teologisk betydningsfulle og produktive først når de tolkes ut fra teologiske

begreper eller teorier som hentes fra og plasseres utenfor en empirisk utforsket og utforskbar virkelighet, slik Ideström gjør (jfr. gjennomgang ovenfor)? Argumentet vil ofte være at praktisk teologi, som teologisk fag, også må operere med en transcenderende åpenhet og uavslutthet ved og i den gitte, empirisk observerbare sosiale virkelighet, som ikke uttømmende beskrives gjennom empirisk analyse. Og å innføre et slikt eksternt tolkningsperspektiv blir ansett for en forutsetning for at praktisk teologi også kan tilby et slikt kritisk og transformativt perspektiv. Men stemmer det? Eller kan en tenke seg at også empiriske studier av kirke, under gitte forutsetninger, i seg selv bærer på et transformativt potensial og kan ha en kritisk relevans overfor kirkelige praksiser (jfr. Graham 1996)? Studiene av migrantkirker eksemplifiserer hvordan empiriske studier kan avdekke kritiske «motpraksiser» som nettopp kan bryte opp og destabilisere etablerte og fastlagte praksiser. En slik påstand trenger en mer inngående argumentasjon enn det er plass til her – eksempelvis kan migrantkirker opplagt også være arenaer for problematiske og konserverende praksiser. Men hovedpoenget er at empiriske studier av kirker også er empiriske studier av teologi i praksis, og dermed potensielt også er empiriske studier av kritisk og konstruktiv virksomhet. Det er ikke opplagt at det er nødvendig å tre ut av det empiriske for å komme til det teologiske. Og også det normativt teologiske er nødvendigvis forankret og innleiret i praksiser, og ikke noe som finnes løsevet fra praksis, men det er et annet spørsmål.

For det andre aktualiserer de utvalgte nedslagene hvordan empirisk orientert praktisk-teologisk ekklesiologi forutsetter flere teoretiske kategorier for å undersøke kirke: som konkret og direkte *interaksjon*, som selvsagte, stabile og faste strukturer med en form for egenverdi, dvs. som *institusjon*, og endelig som sosiale strukturer og mekanismer for beslutninger om og styring av ressurser, virksomhet og formål, dvs. som *organisasjon*. Nedslagene ovenfor eksemplifiserer alle disse perspektivene. Men det er samtidig uavklart hvordan de kan plasseres i forhold til hverandre. Jan Hermelink, som i sin kirketeori nettopp forstår kirke ut fra disse tre begrepene, i tillegg til det han kaller «Inszenierung», performativitet, legger opp til at alle perspektivene er nødvendige for å forstå kirke praktisk-teologisk (Hermelink 2011, s. 89–111). Men han overveier samtidig om ikke «organisasjon» har en slags overordnet betydning. Her forstår han ikke organisasjon primært i økonomiske eller management-kategorier, men snarere i system-teoretiske. Organisasjon er dermed «fortetninger» i systemer, f. eks. det religiøse system, for kommunikasjon om systemet. Med andre ord er det som organisasjon at «kirker» reflekterer over og tar stilling til seg selv: treffer beslutninger om planer og strategier, utformer og tilrettelegger for grupper og interaksjon, utformer teologisk forståelse osv. Det er som organisasjon at kirken kan iakttas seg selv – også som interaksjon og institusjon; organisasjon er så å si kirkens «selv-refleksivitetsmodus» (Hermelink 2011, s. 122–123). Og det er ved å studere kirker som organisasjon at praktisk-teologisk ekklesiologi kan undersøke de måtene som kirker iakttar og reflekterer over seg selv.

Det siste poenget aktualisert av empirisk orientert praktisk-teologisk ekklesiologi, henger sammen med det forrige, og kan knyttes til spørsmålet «hva er kirke?». I teologisk, eller i hvert fall bekjennelsesmessig forstand, er jo dette et spørsmål med et nokså

entydig svar. Men med en empirisk tilgang blir spørsmålet mer komplisert. Det ble berørt innledningsvis: forskning om hvilken «gjenstand» er den riktige brønnen å hente opp eksempler på praktisk-teologisk ekklesiologisk forskning fra? Hva er gjenstanden for slik forskning? Noe er opplagt, men religiøse og kirkelige endringsprosesser gjør det stadig mindre opplagt. Omfatter det nye former for fellesskap som definerer seg som kristen kirke, men mangler både institusjonelle og sakramentale kjennetegn, men til gjengjeld har andre og nye praksiser de utfolder kristen tro gjennom? Er alle de sosiale strukturene som finnes i omegnen eller utkanten av de institusjonelle kirkene også «kirke»: ulike organisasjoner, forsamlinger og aksjoner? Og hva med de utallige undersøkelsene av enkeltstående praksiser i kirkelig kontekst, f.eks. av ulike kirkelige tiltak? I praksis vil nok den faglige samtalen være tilbøyelig til å inkludere slike prosjekter under overskriften «praktisk-teologisk forskning om kirke». Det dette illustrerer, er at en empirisk orientert praktisk-teologisk ekklesiologi også bidrar til å plassere begrepet om kirke under lupen, det så å si destabiliserer begrepet om kirke. Gjennom å ha som oppgave å reflektere over og teoretisk rekonstruere kirke som sosialt foreliggende, konkret virkelighet, så insisterer empirisk orientert praktisk-teologisk ekklesiologi på at kirke også er noe som gjøres, det er performativt, og i den forstand er det også en realitet som stadig formes, utfoldes og praktiseres. Det er blant annet dette som kan læres gjennom å nærlese det stadig økende tilfanget av fine praktisk-teologisk ekklesiologiske forskningsprosjekter.

Litteratur

- Bäckström, A., Beckman N.E., & Pettersson, P. (2004). *Religiös förändring i norra Europa. En studie av Sverige. "Från statskyrka til fri folkkyrka". Slutrapport*. Uppsala: Diakonivetenskapliga instituttet.
- Botvar, P.K., Haakedal, E., & Kinserdal, F. (2013). *Når porten gjøres vid. Evaluering af trosopplæringreformens bredde tiltak. KIFO Rapport 2013:2*. Oslo: KIFO.
- Botvar, P.K., Schmidt, U. (Red.). (2011). *Religion i dagens Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Borgesen, I.-M. (1991). *Folk og folkekirke. Kirkens plads i menneskers hverdagsliv og tankeverden*. (u.s.): Akademisk Forlag.
- Eriksen, S. S. (2018). "God brought me here to change me": Narratives of Spiritual Transformation in Pentecostal Migrant Churches in Norway. *Pentecostal Studies* 17 (2), 180–204.
- Fechter, K. (2011). Praktische Theologie. I C. Albrecht (Red.), *Kirche* (s. 197–218). Tübingen: Mohr Siebeck.
- Folkekirken.dk. (u.å.). De syv pejlemærker. Hentet fra: <https://www.folkekirken.dk/om-folkekirken/de-syv-pejlemaerker>
- Folkekirken.dk. (2018). Graviditetsamtaler skaber nærvær. Hentet fra: <https://www.folkekirken.dk/aktuelt/nyheder/graviditetsamtaler-skaber-naervaer>
- Furseth, I. (2006). *From Quest for Truth to Being Oneself. Religious Change in Life-Stories*. Frankfurt a.M.: Peter Lang.
- Furseth, I. (Red.). (2018). *Religious Complexity in the Public Sphere. Comparing Nordic Countries*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Gräb, W. (2014). "Kirchentheorie: Praktisch-theologische Perspektiven auf die Kirche". I B. Weyel, P. Bubmann (Red.). *Kirchentheorie. Praktisch-theologische Perspektiven auf die Kirche*, (s. 267–277). Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Graham, E. (1996). *Transforming Practice. Pastoral Theology in an Age of Uncertainty*. Eugene: Wipf and Stock Publ.
- Gustafsson, G. (Red.). (1985). *Religiös förändring i Norden 1930 – 1980*. Malmö: Liber.
- Hagman, P. (2013). *Efter Folkkyrkan: En teologi om kyrkan i det efterkristna samhället*. Skellefteå: Artos.
- Hauglin, O. (1970). *Rapport fra Nærby. En religions sosiologisk analyse av en norsk drabantbymenighet*. Oslo: Lutherstiftelsen.
- Hegstad, H. (1996). *Folkekirke og trosfellesskap. Et kirkesosiologisk og ekklesiologisk grunnproblem belyst gjennom en undersøkelse av tre norske lokalmenigheter*. Trondheim: Tapir Forlag.
- Hegstad, H. (2009). *Den virkelige kirke. Bidrag til ekklesiologien*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Hermelink, J. (2011). *Kirchliche Organisation und das Jenseits des Glaubens. Eine praktisch-theologische Theorie der evangelischen Kirche*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Hoeg, I.M., Hegstad, H., & Winsnes, O.G. (2000). *Folkekirke 2000. En spørreundersøkelse blant medlemmer av Den norske kirke*. Oslo: Stiftelsen Kirkeforskning.
- Idestrom, J. (2009). *Lokal kyrklig identitet. – En studie av implicit ekklesiologi med eksemplet Svenska kyrkan i Flemingsberg*. Skellefteå: Artos.
- Iversen, H. R. (2018). *Ny praktisk teologi. Kristendommen, den enkelte og kirken*. Fredriksberg: Eksistensen.
- Karle, I. (2008). Religion – Interaktion – Organisation. I J. Hermelink, G. Wegner, (Red.). *Paradoxien kirchlicher Organisation. Niklas Luhmanns frühe Kirchesozialogie und die aktuelle Reform der evangelischen Kirche*, (s. 237–258). Würzburg: Ergon.
- Ketola, K., Hytönen, M., Salminen, V.-M., Sohlberg, J., Sorsa, L. (2017). *Luthersk delaktighet. Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland 2012–2015: En undersökning om kyrkan och finländarna*. Kuopio: Kyrkans forskningscentral.
- Kirkeministeriet. (2014). Betænkning 1544. Folkekirkens styre. Betænkning fra Udvalget om en mere sammenhængende og moderne styringsstruktur i folkekirken.

- Hentet fra http://www.km.dk/fileadmin/share/Styringsstruktur/Betaenkning_1544.pdf Kirkerådet. (2002). Samme kirke – ny ordning. Om ny ordning av Den norske kirke, med særlig velt på forholdet mellom kirke og stat. Oslo: Kirkerådet.
- Kultur- og kirkedepartementet. (2008). *Staten og Den norske kirke* (Meld.St. 17 2007–2008). Oslo: Kultur- og kirkedepartementet.
- Kühle, L., Schmidt, U., Jacobsen, B.A., & Pettersson, P. (2018). Religion and State: Complexity in Change. I I. Furseth (Red.), *Religious Complexity in the Public Sphere. Comparing Nordic Countries* (s. 81–136). Cham: Palgrave macmillan.
- Leth-Nissen, K.-M. (2018). *Churching alone. A study of the Danish folk church at organizational, individual and societal levels*. PhD-dissertation, København: Københavns Universitet.
- Lundby, K. (1987). *Troskollektivet. En studie i folkekirkens oppløsning i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nielsen, M.V. (2015). Changing patterns? Occasional consumers of new activities in old churches. *Nordic Journal of Religion and Society*. 28 (2), 137–153.
- Nikolaesen, J.B. (2016). Kristen kirke i et pluralistisk Samfund. *Dansk Teologisk Tidsskrift*. 79 (3), 217–232.
- Pollack, D., Rosta, G. (2015). *Religion in der Moderne. Ein Internationaler Vergleich*. Frankfurt/New York: Campus.
- Region Midtjylland. (2019). Samtaler ved graviditet, fødsel og barsel. Hentet fra: <https://www.regionshospitalet-randers.dk/siteassets/afdelinger/kvindesyddomme-og-fodsler/billeder/samtaletilbud-til-gravide-og-barslende---pjece2019.pdf>
- Rod, J. (1972). *Dansk folkereligion i nyere tid*. København: Gad.
- Råmunddal, L. (2011). *Konsept og endring. En studie av hvordan lokale ekklesiologier formes*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Salomonsen, P. (1972). *15 års kirkestatistik for hovedstadsområdet (1956 – 1970)*. København: Religionssociologisk Afdeling, Københavns Universitet.
- Schlammelcher, J. (2008). Ökonomisierung der Kirchen? I J. Hermelink, G. Wegner, (Red.). *Paradoxien kirchlicher Organisation. Niklas Luhmanns frühe Kirchensoziologie und die aktuelle Reform der evangelischen Kirche*, (s. 145–178). Würzburg: Ergon.
- Schmidt, U. (2011). *Evaluering av demokratiereformen i Den norske kirke. Sluttrapport*. Oslo: Stiftelsen Kirkeforskning.
- Schmidt, U. (2016). Church reforms and public reforms. I H. Askeland, U. Schmidt, (Red), *Church reform and leadership of change* (s. 38–55), Eugene: Pickwick Publ.
- Stifoss-Hanssen, H., Angell, O., Askeland, H., Schmidt, U., Urstad, S., Kinserdal, F. (2013). *Ny organisering av prestetjenesten («Prostereformen»): Evaluering*. Oslo: Diakonhjemmet hogskole.
- Synnes, R.M. (2019). Kjønn og religiøse grenser: Unge muslimer og kristnes forhandlinger av kjønn i migrantmenigheter. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 3(04), 254–268.
- Weyel, B., Bubmann, P. (Red.). *Kirchentheorie. Praktisch-theologische Perspektiven auf die Kirche*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.